

Miért fordítsunk MÁRAIT?

Vékony jégen

Vékony jégen találtam magam. Ugyanis elfogadtam a szerkesztő felkérését arra, hogy Márai Sándor irodalmi munkáiról elmélkedjek. A műfordító szemszögéből. Annak ellenére, hogy nem merem magam különösebben tapasztalt műfordítónak nevezni. Még kevésbé a műfordítás szakemberének. Röviden, nem irigylem magam. De erről én tehetek. Olyan helyzetbe kerültem, melyben csak ellentmondhatok magamnak. Vagy valami által, majd meglátjuk, mi által, bizonyosságot nyerek. De hát mégiscsak részt vettem, és továbbra is részt veszek – együtt más, többé vagy kevésbé tapasztalt műfordítókkal – egy olyan életmű népszerűsítésében, amellyel szemben időről időre eléggé kritikus vagyok. A teljesség (vagy legalábbis a teljesség látszatának) kedvéért hozzá kell tennem, hogy nem csak Márai műveinek stílusával és „ideológiájával” kapcsolatban van kifogásom, hanem (bizony!) az idő multával saját fordítói megoldásaimmal kapcsolatban is.

A népszerűség kezdetei

Évekkel ezelőtt, valamikor az ezredforduló tájékán, ilyen kifogásaim nem voltak Máraival szemben. Lelkesedtem a könyveiért. Főleg a *Füveskönyv*ért (1943). Annyira lenyűgözött, hogy azt mondtam: ezt le kell fordítanom. Akkor a (potenciális) kiadó olyan nagyon nem osztotta a lelkesedésemet; sokkal inkább egy pró-

zai mű kiadását segítette volna, konkrétan az *Egy polgár vallomásait* (1934), s nem a könnyen elsajátítható életmaximáknak vagy „próza epigrammáknak” ezt a kiskönyvét. A hasonló könyvek, melyek többnyire a sztoicizmus vagy a keleti misztika által inspirált különböző észrevételeknek és tanulságoknak nem terjedelmes gyűjteményei, Magyarországon mindig jelentős népszerűségnek örvendtek, és ez valószínűleg így is marad. Műfajilag, sőt szellemi (spirituális?) célirányultságát tekintve is a *Füveskönyv*höz hasonló (többé-kevésbé!) Weöres Sándor *A teljesség felé* (1945) és Hamvas Béla *Mágia szútra* (1950) című kötete.

A fenti hármas közül, természetesen, a *Füveskönyv* a legkönnyebben olvasható (szlovákul 2001-ben jelent meg először). Ki merem jelenteni, hogy éppen ez szolgálhat rövid, de színes kulcsként olyan Márai-féle „mesélések” filozófiájának a megértéséhez, mint például *A gyertyák csonkig égnek* (1942, szlovákul 2003). Ugyanebből a szempontból lehet hasznos két korábbi, műfajilag majdnem azonos könyve, *A négy évszak* (1938) és az *Ég és föld* (1942, szlovákul 2002). *A négy évszak* azonban olyan sok (magyar) kulturális és történelmi tényre utal, hogy csak egy lelkes magyarságkutató értékelheti. Ha a kiadó majd mégis a szlovák fordítás kiadására vállalkozik, terjedelmes jegyzetapparátussal kell majd ellátni a kötetet. És tulajdonképpen Márai könyveinek többsége (ma már) megérdemelné a viszonylag részletes jegyzetapparátust, mivel hogy a művei gyorsan öregsznek, de ehhez majd később jutunk el.

Érthető népszerűség

Márai Sándor népszerűsége Szlovákiában tehát a *Füveskönyv*vel kezdődik – ha nem számítjuk a *Kassai örjáratot* (1941) és a *Kassai polgárokat* (1942), melyek egy kötetben jelentek meg 2000-ben a dunaszerdahelyi NAP kiadónál. (A szlovák olvasó már korábban is olvashatott Márait, csehül, hiszen Csehországban 1936-ban az *Idegen emberekkel* [1930] elkezdtek kötetek kiadását, hat évvel később jelent meg a *Vendégszínház Bolzánóban* [1940], ezt egy év múlva követte a *Csutora* [1932]. Azóta több mint fél tucat Márai-mű jelent meg csehül, némelyik második kiadást is megélt.)

A világhírnevet azonban egy másik, nem túl vastag könyv hozta el neki, *A gyertyák csonkig égnek* (a kötetnek második, javított szlovák kiadása is van, mely a címét is másképp adja meg: *Sviece dohárajú* helyett *Sviece zhorja do tla*). 2005-ben ez a próza, melyet a szlovák író, Etela Farkašová „magas irodalmi értékű” „briliáns analízisnek” tart, Olaszországban elérte a harminctödik kiadást! Az én magánvéleményem szerint az, hogy éppen ez a két mű – vagyis a *Füveskönyv* és *A gyertyák csonkig égnek* – örvend nagy népszerűségnek, csupán (és továbbra is) annak bizonyítéka, hogy a világ (és Szlovákia) milyen kevésbé ismeri a magyar irodalmat. A nemzetközi olvasóközönség a fent nevezett regényben vélhetőleg azt a bizonyos, sokat hangoztatott patetikus expresszionizmussal jellemezhető stílust értékelte, és azt az olvasói összbeműveltséget, hogy egy mély, pszichoanalitikus mesélésről van szó. Semmi olyasmiről nem esett szó, hogy *A gyertyák csonkig égnek* majdnem teljesíti az irodalmi giccs paramétereit. Természetesen mindez függ attól, hogy a giccset miként definiáljuk, és hogy mennyire toleráljuk a mi *poszt-posztmodern* korunkban. Ki az, aki az irodalmi giccs elfogadását sürgeti: a kiadó vagy az olvasó? Ennek a regénynek a népszerűsége csak újabb példa arra, hogy a gyengébb, de olvasói szempontból vonzóbb és többet reklámozott mű könnyen megnyithatja az utat a szerző sikerültebb kötetek kiadása előtt.

Ha a *Füveskönyv* irodalmi értékeit nézzük, megállapíthatjuk, hogy szintén közel áll a giccshez – ha giccsesnek a pátosz, a fatalizmus és a laikusság elemeit gondoljuk (bármilyen filozófiai műben). Ki merem tehát mondani, hogy a *Füveskönyv* Szlovákiában mindenekelőtt naiv-óvilági (patriarchális-polgári, moralizáló) kioktató hangneme miatt lett népszerű, és nem utolsó sorban azért is, mert szerzője Kaszáról származik.

Szlovákia és a világ tehát keveset tud a magyar irodalomról, és így az, aki legalább kicsit is képes tájékozódni a modern magyar kultúrában, állandóan csodálkozik, hogy milyen kiszámíthatatlanok a népszerűség

útjai. A Nyugat hozzáállása a magyar szerzőkhöz érthető: nincs miért különös figyelmet szentelni nekik; hálásan fogyasztja és népszerűsíti azt, amit a (hagyományosan és dicsérhető módon) agilis (önmenedzselő) magyar íróknak (kiadóknak és alapítványoknak) köszönhetően kap.

Szlovákia esete, ha Márai műveinek befogadástörténetét nézzük, alapvetően más: Magyarország (földrajzi szempontból) a legközelebbi szomszédok közül az egyik, ha nem számoljuk a közös történelem egy bizonyos szakaszát. És ez a Márai-jelenséget is érinti, melynek vizsgálata során nem hivatkozhatunk a szomszéd távolságára. Márai Sándor ugyanis nem a „szomszédék” írója: 1. Kassán született és életének egy (korai) részét itt is élte le; 2. Nagy (vagyis a szlovákok által lakott területeket is magában foglaló) Magyarország, nem pedig a szorosán körülrzárt, később pedig a kommunisták által térdre kényszerített Magyarország lakosának tartotta magát; 3. európai, ha nem világi kozmopolitaként viselkedett. Tehát bátran mondhatjuk, hogy a nemzetközileg ismert Márai-életmű a szlovák kultúrának is a részét képezi, és arról is szól, hogy miként éltek az emberek azon a területen, amelyet ma Szlovákiának nevezünk. És talán ez lesz a fő, valaki számára elégséges, másvalaki számára pedig nem kielégítő ok arra, hogy Szlovákiában továbbra is fordítsunk Márait.

Nem érthető népszerűség

Márai életművének túlzott nemzetközi jelentőségén mindenki a fejét csóválja, akinek lehetősége van eredetiben olvasni a prózáját és összehasonlítani annak színvonalát a kortársi életművek színvonalával.

Első olvasásra Márai szövege talán még nem mutatja fel sötét »titkait«: ezekre aztán a fordító talál rá, mikor megállapítja, hogy nemcsak az előszöveg megfelelő fordításáért kell majd harcot folytatnia, hanem a Márai-mondat logikájának megértéséért és rendbe tételéért is. Hiszen a mondatai tele vannak taposóaknákkal. Márait – bátorkodom mondani, érdemtelenül – gyakran kiművelt stílusa okán emelik ki, sőt, néha Thomas Mannhoz hasonlítják. Ha valami ezt a két író összekapcsolja, akkor az a korszakon kívül, melyben alkottak, az expresszionizmus hatása és a német nyelv ismerete. A figyelmes olvasás megmutatja, hogy Márai egyáltalán nem markáns (precíz) stilisztika, sokkal inkább csupán (impresszionista) dekoratőr. Mondatai, melyek hosszúak, ciklikusak és pontatlanok, még nem kényszerítik a fordítót meghátrálásra: nem jelennek leküzdhetetlen akadályt. Ez aztán csak halmozott szinonimák, redundáns kifejezések, homályosan fölépített és néha nem befejezett vagy nem végig gondolt mondatok alakjában tornyosul elénk, vagy a sa-

játos interpunkcióban és néhány szó még sajátosabban értett és ezért mindenfelé eltolt jelentésében. Természetes a modern magyar írók többsége sajátos szintaxissal (Krúdy, Szentkuthy), sajátos interpunkcióval (Füst) rendelkezett, vagy a szavakat használta sajátos értelemben (Kassák), s ezek során, persze, nem minden esetben követték a szabályokat, ám úgy vélem, közülük kevésnek róható fel olyan mértékű dekoratív stukkózás, mint éppen Márainak. Többször is gondolkodtam azon, minek a következménye lehet Márai prózáinak ilyen fokú „fésületlensége”. A fegyelem hiányának? A lázás írói munkát kísérő figyelmetlenségnek? Annak, hogy nem értette meg a stílus ritmussát? A magyar nyelv bizonytalan ismeretének? A szereplési hajlamnak? Annak, hogy az esztétikát a funkció elé helyezte? A hanyag szerkesztésnek? Végül arra a következtetésre jutottam, hogy az írói teljesítmény végső formájának kialakításában mindezek együtt játszottak közre.

Gondoljuk csak meg: Márai másik nyelve a német volt, és egy ideig újságíróként németül írt. Ráadásul „Felső-Magyarországról” származott, az ő magyar nyelve tehát kicsit más volt, mondhatni, földközeli (ahogy Kassák Lajosé is), mint budapesti kollégáié. Ehhez vegyük hozzá azt a tényt, hogy hosszú éveket töltött külföldön (például Párizsban). Tehát szétzilált magyar nyelve az idegen nyelv és az idegen környezet hatására alakulhatott ki. Mindehhez valószínűleg az írói mesterség (küldetés) meglehetősen patetikus felfogása is hozzátett: irodalmi nyelve tehát a bizonytalanságnak, a figyelmetlenségnek, a pátosznak és az eredeti (túlzottan esztétizált) írói nyelvre irányuló görcsös, polgári módon konszolidált, feszült igyekezetnek a keveréke. Némi felfuvalkodottságot és stilisztikai fésületlenséget Márainál már Füst Milán is észrevett, mikor egy találkozásukkor kertelés nélkül az arcába mondta, hogy messze van attól, hogy legalább egy olyan mondatra képes legyen, mint amilyenre a fiatal Déry Tibor képes.

Márai stílusának nyavalyáit alapos szerkesztői beavatkozás „gyógyíthatta” volna, illetve „gyógyíthatná”; ilyesmi azonban nem valósult meg, vagy csak nagyon felszínesen, s így a fordítónak jelentős mértékben az eredeti szöveg szerkesztőjének munkáját is pótolnia kell. Dönthet: vagy szerkesztetlen formájában fordítja le a szöveget, vagy pedig kijavítja. Arról persze eltérnek a vélemények, hogy a két eljárás közül melyik az inkább legitim olyan esetekben, mint amilyen a Máraié is. Milan Kundera egy műfordításról szóló eszmefuttatásában azt állítja, hogy a műfordításnak szövegűnek kell lennie, akkor is, ha az a szöveg szépségének és folyamatosságának a kárára is megy, hiszen a szerző tudja a legjobban, hogyan szerette volna az adott szöveget megírni; vagyis az eredeti hiányosságait meg kell őrizni a fordításban

is. Csakhogy milyen színben tűnik fel ilyenkor a műfordító munkája? Vagy az olyan művek fordításánál, mint amilyeneket Márai Sándor is írt, fel kell tüntetni, hogy a szöveg hiányosságaiért nem a műfordító felel?

Három példa mind helyett

De példákkal is támasszuk alá az elmondottakat. Az elsőt *A könyv* című elbeszélésből vettem, mely a szerző *Mágia* című kötetéből való (1941): „Ebéd közben nyugtalanul pislogott, lefogyott, keveset evett, sokat pipázott s krárogott. Látnivalóan nyugtalanította valami.” Szó szerinti fordítás: „Počas obeda nepokojne mrkal, schudol, jedol málo, veľa fajčil fajku a kašlal. Očividne ho znepokojovalo niečo.” A megoldás – természetesen nem a végleges – így szólhatna: „Počas obedov nepokojne mrkal, chudol, jedával málo, veľa fajčil a kašlal. Očividne ho niečo znepokojovalo.” [A két verzió közti fő különbség abban van, hogy a másodikban az „ebéd” szó többes számba kerül, s így a megfelelő kapcsolódó igék az egyszeri cselekvést kifejező alak helyett folyamatos vagy gyakorító alakban szerepelnek – a ford.] De még így is maradnak problémák: például a magyar *lefogyott* szó befejezett folyamatot jelöl. Vagyis az ebédek alatt fogyott le? Csakis alattuk fogyott le? És mi van a pipázással? Az ebédek során sokat pipázott? Akkor viszont mikor evett? Hiszen azt látjuk, hogy ha keveset is, de mégiscsak evett. Még egy kísérlet a fordításra: „Keď sa obedovalo, nepokojne mrkal, chudol, ledva jedol, radšej bafkal a odrňhal.” [Ez a verzió abban tér el az első kettőtől, hogy itt grammatikailag nem az a személy ebédel, aki nyugtalanul pislog, lefogy stb., nem ő az alany, hanem ennek a személynek egy általános tevékenység, az ebédelés alatti tetteiről számol be az elbeszélő – a ford.] Természetesen még ez sem az igazi, főleg, ha a következő mondatra is odafigyelünk: „Očividne ho niečo znepokojovalo.” [„Látnivalóan nyugtalanította valami” – a ford.] Kétségkívül csupán annak az információnak a túlmagyarázása, amit már az előző mondat tartalmaz. Mit tegyünk vele? Kidobjuk? Simítsuk el? (A cseh fordító, ahogy arról meggyőződhettem, hasonló problémákkal a Márai-próza fordítása során nem sokat vesződött. Vagy az is lehet, hogy neki radikális szerkesztője volt.)

De foglalkozzunk a következő példánkkal, mely a *Zendülők* (1930) című regényből származik: „A milyen kivágott ruha alatt minden lélegzetvételnél pihgett s emelkedett szépen mintájú keble, melyet a színész két törülközőből mintázott ily tökéletesen.” Szó szerinti fordítás: „Pod hlboko vystrihnutými šatami pri každom nádychu sa zadýchaval a dvíhala sa mu pekne tvaru hrud, ktorú herec takto dokonale

vytvaroval z dvoch uterákov.” A megoldás (Gabriela Magová műfordítóé): „Pod hlbokým výstrihom šiat sa mu pri každom nádychu dvíhali a klesali pšovabné prsia, ktoré mu herec takto dokonale vytvaroval z dvoch uterákov.” [Gabriela Magová a fordításában korrigálja a hibát, s a „szépen mintájú”-ból „elbűvölő” lesz – a ford.] Megjegyzem, hogy a „pekne tvaru hrud” erőltetett kifejezés, az én kísérletem arra, hogy a helytelen „szépen mintájú keble”-t lefordítsam.

Látványos, de távolról sem példa nélkül való eset az ilyen tipikus Márai-féle szószaporítás (*Zendülok*): „...csattogó cipővel kopogva botorkált a kongó deszkákon...” A szó szerinti fordítás így hangzana: „...vklepkajúcích topánkach sa klopa vo potkýnal po duniacich doskách...” A megoldást mindenki maga próbálja meg kitalálni.

Márai prózájából, nem túlzok, több száz hasonló példát lehetne gyűjteni. Egyértelműen ki lehet jelteni, hogy nem beszélhetünk semmiképp kiművelt stilisztáról, sokkal inkább figyelmetlenről. S ha így áll a dolog, azzal lehet legalább vigasztalódní, hogy ott, ahol nem áll helyt a stílus, helytáll a gondolat, melyet a szerző megoszt velünk.

És mit oszt meg velünk a szerző?

Mi köti le olyan nagyon a nyugat-európai olvasót Márai Sándor prózájában? Arrogáns leszek, és azt feltételezem, hogy többé-kevésbé a „keleti” egzotika. Merthogy Magyarország és kultúrája a Nyugat számára még mindig egzotikus. Biztosan nem a polgári büszkeséget kifejező nézetek, sem pedig az európai kozmopolitizmushoz való bensőséges odatartozás ragadja meg őket – ezek talán, és már szintén csak fenntartásokkal, a közép- és kelet-európai olvasó számára lesznek érdekesek, vagyis olyan olvasó számára, aki lélekben még mindig egy összeomlott kultúra törmelékében keresgél. A nyugati olvasót azonban az ilyesmi manapság, az erejét veszítő világpolgárság és a halványuló kulturális nyitottság idején, egyre kevésbé érdekli. S így tényleg csak az egzotika, a szentimentalizmus és – Márai „szecessziós” stílusára tekintettel – az az érzés marad, hogy a kevésbé művelt ember is megértheti a (látszólag) igényesebb, filozofikusan hangzó, a lélek mélységeit feltáró irodalmat.

De gondolkodjunk is bármilyen módon a nyugati és a keleti olvasó benyomásairól, szomorú-szép tény marad, hogy Márai Sándor többnyire arról a világról írt, mely már az ő élete során is múlttá vált. Az effajta nosztalgia iránti érdeklődésről mondható el talán még az, hogy összeköti Márai könyveinek nyugati és keleti híveit. De így is: mit kezdünk napjainkban ezzel az ábrándozó nosztalgiával, melynek forrása ugyanott van, ahol a kulturális pesszimizmusé is?

A kulturális pesszimizmus hitvallói (például Hamvas, Evola, Bergyajev vagy Hesse) a reneszánsz előtti idők spiritualitására támaszkodtak. Márai szintűgy – bár az ő filozófusai közt mások mellett Marcus Aureliust, Senecát, Lao-cét, Spenglert említhetjük – valahova a Cervantes előtti, lovagi időkbe néz vissza. Csakhogy, melyik mai olvasó értené, hogy miben rejlik a reneszánsz és a reneszánsz utáni idők, másképp mondva, a megállíthatatlan technológiai fejlődés idejének tragédiája. És miképp vélekedjen az olvasó Márai Oroszországot érintő, Spenglertől eredő előítéleteiről, melyek a szláv veszedelem érzését is magukban foglalják. És mit szóljon, ha olyan jellemrajzot olvas, mely alapján a nők rejtélyes és iracionális lények? Természetesen nem haragudhatunk a szerzőre minden ilyen „inkorrektységért”, hiszen ezek az ő korában még nem is voltak inkorrektek. De akkor is meg kell velük birkóznunk a jelenben: ma már csak régiségként, historizáló érdekességként érthetjük őket.

Az az eszmei mechanizmus, mely Márai meglátásait, stílusát, történeteit és alakjait mozgatja, ma már többnyire csak kedves, dekoratív szuvenír más, egyre kevésbé érthető és egyre távolabb kerülő időkből. Az már semmi esetre sem várható el, hogy könyvei majd az európaiságra fognak „nevelni” minket (hiszen az európaiság már maga is lassan múlttá válik), vagy pedig az univerzális humanizmusra (ebből azóta kellemtelen, unalmas akadály lett), a (regionális) polgári értékekről már nem is beszélve. Ha tehát továbbra is szeretnénk fordítani, kiadni és olvasni Márait, meg kell tanulni valami más miatt értékelni őt: leginkább talán székspeziséért, iróniájáért és azért a képességéért, hogy hatásosan formálta meg a vándorló, örökségéből kiforgatott, hazájától, bizonyosságaitól, identitásától megfosztott embert. Véleményem szerint éppen a magány, a meg nem értettség, az elidegenedés és az időlegesség motívumaival képes Márai Sándor prózája még mindig lekötni az olvasót. Hogy ne feledjük, ez a világ csak egy hotel, és a poggyásunk csupán akkora lehet, hogy bármikor újabb útra indulhassunk, egy újabb, ismeretlen környezet felé. ■ ■ ■

Beke Zsolt fordítása

Peter Macsovszky (1966): író, költő, műfordító.

Beke Zsolt (1973): irodalomtörténész, szerkesztő.